

A
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA
(1802-1895)

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNYTÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1896.

I.

Gróf Széchényi Ferencz 1802 november 25-én kelt és a következő napon Ferencz királytól jóváhagyott oklevelével könyvtárát és kéziratgyűjteményét, melyhez képek, földabroszok, címerek és tekintélyes számú érmek is tartoztak, a magyar nemzetnek adományozá. E nagylelkű adomány létesítette a Magyar Nemzeti Múzeumot és első sorban annak könyvtárát, mely a jelenleg virágzó nagy tudományos intézetnek az alapítással egyidejű osztálya, úgyszólván kezdete. A nagylelkű ajándék 1807-ben becikkelyeztetvén, a könyvtár »Bibliotheca Hungarica Széchényiana Regnicolaris« hivatalos címen a Magyar Nemzeti Múzeumnak egyik osztályává lett.

A nagynevű alapítónak nagyczeni könyvtára 11,884 műből (mintegy 15,000 kötetben), 1152 kéziratból (mintegy 2000 kötetben) és jelentékeny térképgyűjteményből állott. A képek és érmek – régi könyvtárak szokásaként – a könyvvállomány kiegészítő részei voltak. A könyvtár úgyszólván kizárólag hungarikumokból állott; e körülmény, valamint az alapítónak határozottan kifejezett óhajta szabta meg a könyvtár gyarapodásának és fejlődésének későbbi irányát. A könyvtár célja, melynek elérésére kezdettől fogva törekedett, felkutatni, egybegyűjteni, a tudomány és a közhasználat számára hozzáférhetővé tenni mindazon nyomtatványokat, kéziratokat és okleveleket, melyek Magyarországot és társországait akár írójuk, akár tárgyük, akár megjelenésük vagy iratásuk helye és egyéb körülményei miatt a legtávolabbról is érdeklik. E tekintetben, mint egyetlen hungarikum-könyvtár, páratlanul áll. A külföldi nagy nemzeti könyvtárak, mint a párisi, londoni, müncheni, nemzeti jellegük mellett általános érdekűek is; még legjobban megközelíti a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának nemzeti céljait a firenzei Biblioteca nazionale; azonban ennél sincs meg a mi könyvtárunk két specialitása; a levéltár (a letéteményezett családi levéltárakkal) és a nemzeti hirlap-könyvtár.

Az alapítványi könyvtár teljes rendben, nyomtatott katalogussal került a nemzet birtokába. A nemes gróf gondoskodott arról is, hogy a könyvtár későbbi szerzeményei (kivált az általa tovább is folytatott könyvgyűjtés eredményei) nyomtatott jegyzékekben lássanak napvilágot. Így jött létre 1799-től 1815-ig a tíz kötetes katalogus, mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyv- és kézirat-állományának alapját kitűnő feldolgozásban ismerteti meg.

A Széchényi-könyvtár örének, irnokának és szolgájának kijelölését az alapító magának és családjának tartotta fenn, az intézet kormányzását pedig a Magyar Nemz. Múzeum későbbi legnagyobb jóltevőjére, József főherceg-nádorra, a nádori méltóság üresedése esetén pedig a helytartó-tanácsra bízta. A nádor nevezte ki az alapító ajánlatára a könyvtár első örévé Miller Jakab nagyváradi lyceumi tanárt, irnokává pedig Petrovics Ignác volt nevelőt.

A könyvtár első tisztviselői 1803 február 6-án esküt tevén, hozzáfogtak az időközben az alapító gróf költségén Pestre szállított könyvtár felállításához. Alkalmas helyül a pálosok zárdájának (a mai papnevelő intézetnek) nagyterme kínálkozott; itt nyílt meg ünnepélyesen a nagy közönség számára 1803 december 10-én, hétköznaponként hat óra hosszat állván a könyvtár az olvasók rendelkezésére.

A könyvtár első éveit igen viszontagságosak voltak. 1805-ben a francia háború veszélyei elől a becsesebb részt Temesvárra szállították, honnan csak hosszú idő multával került vissza. A pálosok zárdája a központi papnevelő intézet céljaira rendeltetvén, a könyvtár 1806-ban az úgynevezett nagyobb szemináriumba (az egyetemi épületeknek az egyetem-térre néző lebontott részébe) költözött át. E helyen sem maradhatott meg nyugodtan. Az 1809. évi francia háború pusztításai elől menekülve, nyolcz hónapon át Nagyváradon őrizték, honnét szekereken közel egy havi út után 1810 márcziusában került vissza régi, mindinkább alkalmatlannak bizonyuló helyiségeibe. E helyen kellett bevárnia a hosszú időkig húzódó

múzeumi telek-kérdés sorsát, mely 1813-ban a mai múzeumi terület megvételével szerencsésen megoldatván, az azon lévő Batthyány-féle régi háznak gyors átalakítása és kijavitása után a múzeum egyes osztályainak átköltöztetése még ez évben megkezdődhetett; a könyvtár azonban csak 1817-ben került a mai palota szomszédságában álló régi háznak hirtelenében átalakított helyiségeibe. A régi Batthyány-házat az 1838. évi árvíz annyira megrongálta, hogy a múzeum gyűjteményei nem várhatták meg az ugyanazon telken, tőszomszédságukban 1836 óta épülő mai palota elkészültét. A főherceg-nádor sürgősen intézkedett, hogy addig, míg a gyűjtemények díszes hajlékukat véglegesen elfoglalhatják, azok ládába csomagolva a Ludovika-akadémiába szállíttassanak és ott várják be a végleges hajlék felépültét. Tíz évi építés után, 1846-ban foglalhatta el a könyvtár hosszú időig butorozatlanul maradt mai helyiségét, mely három zárt folyosóból és 14 nagy tereméből áll, s mely minden bővítés nélkül, immár teljesen bebútorozva, ma is a könyvtár céljaira szolgál.

Ennyi viszontagság, költözködés és csomagolás után valóban örömdetes az a nagymérvű gyarapodás, melyet a könyvtár évről évre felmutatott. A főherceg-nádor atyai gondoskodása, a nemes alapító és családjának bőkezűsége, a törvényhozás és a nagy közönség hazafias áldozatkészsége egyre újabb kincseket juttatott a nemzet tulajdonába.

Az első hivatalos gyarapodást a könyvtár a hazai sajtótermékek kötelező beküldésének köszönheti. Már 1804-ben kötelezővé tette egy helytartótanácsi rendelet a nyomdatulajdonosoknak, hogy nyomtatványaikból egy-egy példányt a könyvtárnak beküldjenek. Sem e rendeletnek, sem 1813. évi ismételésének, sem pedig azon 1827. évi országgyűlési határozatnak, mely hasonlóképen minden nyomdatermék beküldését rendelte el, nem volt a kellő fogamatja. Az 1848. évi XVIII. törvénycikknek rendelkezése, mely azonban sem az ellenőrzést, sem a mulasztások megtorlását lehetővé nem teszi, az egyetlen máig érvényben lévő intézkedés, melynek a könyvtár sokat köszönhet. Sajnos, hogy az a később bekövetkezett szomorú idők alatt részben hatályát veszti. Báró Geringer Károly cs. k. teljhatalmú biztos ugyan 1849 november 10-iki rendeletében e törvény szellemének megfelelőleg intézkedett, de egy 1855-ik évi cs. k. helytartósági rendelet megvonta a köteles példányokat a Nemzeti Múzeumtól és azokat a Magyar Tud. Akadémiának rendelte adatni, melyekért csekély kárpótlást nyújtottak az úgynevezett cenzúrai próbanyomtatványokból álló küldemények, melyek különben is igen hézagosan érkeztek a könyvtárba. Csak az 1867-ben beköszöntött alkotmányos korszak állította újra vissza az 1848-iki törvényt teljes erejében. E törvénynek hiányos intézkedéseit van hivatva jobbakkal pótolni az a javaslat, mely remélhetőleg rövid idő múltán a könyvtár történetében és gyarapodásában új korszakot fog megnyitni.

A köteles példányok beküldésénél úgy szám, mint különösen belső érték tekintetében sokkal nagyobb mértékben gazdagodott a könyvtár egyes nagy gyűjtemények megszerzése, ajándékozása és letéteményezése által. Úgy a felsőbb hatóságok, mint egyesek áldozatkészségének sokat köszönhet. Nem lévén eleintén rendes évi dotációja, esetről esetre engedélyezett nagyobb összegeken, továbbá a múzeumi alapnak reá es csekély jövedelmén kívül leginkább hazafias ajándékokra volt utalva. A nemzet áldozatkészségébe vetett bizalomnak eredménye fényes volt. A legnevezetesebb gyarapodások feltüntetésére álljon itt e sorozat.

1808-ban Éder József kézirat- és oklevélgyűjteményét (herbáriumával együtt) a muzeumi alaptól 4500 frton megvásárolták. 1809-ben József nádor 12,000 frton megvette Kovachich Márton György kéziratgyűjteményét s azt saját könyvtárának több becses darabjával együtt a könyvtárnak ajándékozta. 1810-ben Szirmay Antal kéziratai kerültek 3000 frtéért a könyvtár tulajdonába.

1812-ben a nádor megvette a könyvtár számára a »Capitula concordiae« című ritka ősnymtatványt, annak minden levelét egy-egy arannyal fizetvén meg. Ez évben kapta a könyvtár a pozsonyi káptalan hazafias ajándékából legnagyobb kincsét, a »halotti beszédet« tartalmazó ú. n. Pray-codexet, melylyel együtt a káptalan sok más becses kódexet engedett át a múzeumnak.

1814-ben a nádor személyesen hozta a könyvtárba Frankfurt városának nagybecsű ajándékát: Szent-István legendájának XII. századi kódexét (az úgynevezett Hartvik-féle legendát.)

1818-ban az alapító gróf átengedte soproni könyvtárát, mely legnagyobb részt klasszikusok munkáiból és általában külföldi érdekű művekből állott. Az alapító célja ez adománnyal az volt, hogy a tisztán magyar érdekű múzeumi könyvtárban egy segédkönyvtár is létesüljön, mely az általános tudományosság igényeit is kielégítse. Az átadási lajstrom szerint e könyvtár 5086 műből állott 9206 kötetben és értékben 25,000 frtot képviselt. A hozzá tartozó 6000 drb rézmetszet és földabrosz értéke 9000 frt volt.

1824-ben Vuchetich Mátyás tanár végrendeletileg 61 kéziratból és 1264 kötet nyomtatványból álló jogi könyvtárával gazdagította a könyvtárat. 1825-ben a nádor 5000 frton megvette és a múzeumnak átadta Kéler Gottfriednek 1492, jobbjára diszkiadású kötetből álló könyvtárát.

1827-ben az alapító fia, gróf Széchényi Lajos 10,000 frtnyi alapítványt tett a magyar könyvtár gyarapítására. Az alapítvány kamataiból máig is négy ötödrész e célra, egy ötödrész pedig a Széchényi-országos könyvtár örének jutalmazására szolgál.

1832-ben országgyűlési határozat következtében rohamos gyarapodásban részesült a könyvtár. A Jankovich Miklós-féle világhírű könyv- és régiséggyűjtemény a rendek határozatából országos költségen 125,000 ezüst forintnyi vételárért a Nemzeti Múzeumé lett. Ez volt a legbecsesebb gyarapodás, mely a könyvtárat alapítása óta érte. A mintegy 30,000 nagybecsű darabból (közte két Korvin-kódexből) és több ezer oklevélből álló gyarapodás azonban hely és munkaerő hiányában csak 1840-ben volt tényleg átvehető. A Jankovich-gyűjteménynek másik, csekélyebb része, mely 1448 oklevélből, kéziratokból és könyvekből állott, 1851-ben vétetett meg a múzeum alapjából 8016 frton.

1835-ben gróf Illésházy István, családjának utolsó sarja gazdag könyv-, kézirat- és térkép-gyűjteményét a könyvtárnak ajándékozta. E könyvek közt volt a dubniczi magyar krónika és Galeotto Marzionak *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis serenissimi regis Mathiae* című, újabban – sajnos – eltűnt kódexe. E gyűjteményt helyszűke miatt 1847-ig szintén ládákba csomagolva őrizték a Ludoviceumban. 1843-ban került a magyarországi első nyomtatvány, az 1473-iki budai krónikának egy bécsi árverésen 100 ezüst forinton megvett példánya a könyvtár tulajdonába.

1845-ben a nádor egy nyilvános árverésen 400 frton Túróczi krónikájának 1488-ban Augsburgban hártýára nyomtatott példányát vette meg a könyvtár számára.

1846-ban Horvát István volt könyvtári örnek 30,000 darabnál többre menő könyv-, kézirat- és oklevélgyűjteménye került a könyvtárba. A Jankovich-féle gyűjteménnyel értékben vetekedő gyűjteményt a könyvtár évekig mint letétet zár alatt őrizte, s annak megvétele 60,000 frtért Geringer Károly cs. k. biztos által foganatosítottván, az csak 1851-ben jutott a múzeum tulajdonába.

1851-ben Bacsányi János végrendeletileg a múzeumnak hagyta 1121 kötetnyi könyvtárát. 1852-ben a feloszlott magyar kereskedelmi társaság adta át könyveit és levelezését a könyvtárnak és azok gondozására 200 frtnyi alapítványt tett. 1858-ban gróf Karácsonyi Guido a könyvtár könyveinek kötésére 2000 frtnyi alapítványt tett, melynek kamatai azóta a kijelölt célra fordítatnak. 1866-ban gróf Sándor Mórícz budai könyvtárából és Kölcsey Ferencz hagyatékából összesen 17 kézirat és 2935 könyv került a múzeumba.

Az alkotmányos korszak beálltával a könyvtár gyarapodása rohamos léptekkel haladt előre. Az 50-60-as évek pangását egyszerre pezsgő élet, a könyvtár újjászervezése, folytonos fejlődés váltja fel.

Erre a korszakra esik a nagy könyvtári rendezés, új meg új, némi önállósággal működő osztályok szervezése, ennek következtében fokozódó használat, új tisztviselői állások rendszerezése, de mindenek felett becsesebbnél becsesebb szerzemények hosszú sorozata, melyekből csakis a legfontosabbak felemlítésére szorítkozunk.

Ezek sorát a király felségének nagyszerű ajándéka nyitja meg, ki 1869-ben a török szultántól kapott négy Korvin-kódexszel gazdagította a könyvtárat. Ugyanez évben a felosztott m. kir. helytartótanács 1208 kötetnyi könyvtára és 3000 frtnyi vételárért Jászay Pál kéziratgyűjteménye jutott a könyvtár tulajdonába. 1873-ban megvételért Losonczi Farkas Lajosnak nagybecsű könyvtára, mely 1386 ritka nyomtatványt és 223 kötet kéziratot, (köztük egy Korvin-kódexet is) foglalt magában.

1874-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Vörös Antalnak, Kossuth Lajos titkárának könyvtárát és kézirati hagyatékát 3000 frton megvette a múzeum számára. E gyűjtemény az 1848/49. évi magyar kormány hivatalos irataiból igen nagy részt foglalván magában, kiváló történelmi érdekekkel bír. Ekkor vétetett meg 2000 frtnyi vételáron Tunyogi Józsefnek Erdély történetére nagy fontosságú gyűjteménye, mely 2315 darab irományt és 2084 fontos erdélyi hivatalos nyomtatványt foglal magában. 200 darab aranyért ekkor szerezte meg a könyvtár az első magyar nyelvtannak, Sylvester (Erdősi) János »Grammatica ungaro-latina« című művének 1539-iki egyetlen ismert példányát.

1875-ben ismét egy régi magyar nyomtatvány egyetlen példányával, a *Puerilia colloquia* 1531. évi krakói kiadásával gyarapodott a könyvtár. A nagybecsű nyomtatvány vételára 100 frt volt. Ugyanekkor vette meg 7500 frtért Nagy István nagyhirű kéziratgyűjteményét, mely 4500 drb XIII-XVIII. századi oklevélből és 92 kéziratból állt.

1876-ban nevezetes gyarapodása volt a könyvtárnak az által, hogy az országos levéltár, a számvevőszék és a m. kir. kúria a náluk őrzött régi könyveket, az utóbbi a Martinovics-féle összeesküvés alkalmával lefoglalt iratokat is, szám szerint 1000 darabnál többet, a múzeumnak engedték át.

Ebben az évben indult meg a családi levéltáraknak örök időkre való letéteményezése a Kállay-család dúsgazdag levéltárával, melyet még ez évben a báró Jeszenák és Hanvay családok levéltárai követtek. E három családi levéltár nem kevesebb mint 6343 drb mohácsi vész előtti oklevéllel gazdagította a könyvtár anyagát. E példát csakhamar több család is követte, és ennek köszönhető a levéltár oly rohamos gyarapodása, mely hasonló a tudományos gyűjtemények történetében páratlan. 1877-ben a Dancs, a gróf Berényi (és vele kapcsolatosan a báró Hellenbach) családok, gróf Eszterházy Dániel, a Kisfaludy, 1879-ben a Soós, 1880-ban a Békássy és Máriássy, 1881-ben a gróf Forgách, 1882-ben a gróf Rhédey, 1886-ban az Ibrányi, 1887-ben a gróf Bethlen és Motesiczky, 1888-ban a Dobos és Justh, 1889-ben a Görgey, Beniczky és Kapy; 1890-ben a Péchy, báró Mednyánszky és Bónis, 1891-ben a Fejérpataky, 1892-ben a Becsky, 1893-ban a Szent-Ivány, 1894-ben a Döry, Sombory, Ivánka, 1895-ben a báró Balassa családok gazdag levéltárai kerültek örök letéteményképen a könyvtárba. Összesen *harmincz* családi levéltár, melyeknek anyaga több mint százezerre menő XVI-XIX. századi irat mellett 17,139 mohácsi vész előtti oklevelet és ezek között 222 darab Árpádkorit tartalmaz. Oly gazdagság, melyről 1876 előtt a könyvtár nem is álmodhatott és melyet Magyarországon csakis az országos levéltár múl fölül.

Az 1877-78. években a figyelem kiválóan a régi magyar nyomtatványok felé irányulván, ezek közül a könyvtár számos becses darabot szerzett meg. Fraknói Vilmos akkori könyvtárőr a

könyvtár régi kötési tábláit is vizsgálat alá vettette; ezek kifejtéséből 45 oly magyar régi nyomtatvány került elő, melyek eddig teljesen ismeretlenek voltak. Ugyanekkor került a könyvtárba Horváth Mihály nagybecsű irodalmi hagyatéka, úgyszintén Bajza és Fáy András levelezése.

Az 1882-ben létesített országos könyvkiállításon a könyvtár tevékeny részt vett. E kiállításon bemutatott nevezetes kéziratokról és könyvekről felvett 960 fényképmásolat 2000 frton a könyvtár számára megszereztetett.

1884-ben nevezetes lépés történt a magyar hirlapkönyvtár létesítése terén. A budapesti nagy könyvtárakban lévő hirlapok a múzeumban egyesítettettek; ez vetette meg a ma oly virágzó és annyira használt hirlapkönyvtár alapját.

1886-ban egy Attavantestől festett Korvin-kódexet vett a könyvtár 6500 frankért, mely Trotti örgróf könyvtárából került Hoepli milanói könyvárushoz.

1889-ben vétel útján gróf Széchényi Istvánnak titkárához, Tasner Antalhoz írott 587 levele jutott a könyvtár birtokába.

1891-ben a király felsége ismét két Korvin-kódexet ajándékozott a könyvtárnak; az egyik Attavantesnek, a másik Francesco Chiericonak remekműve. E két kézirattal a könyvtárban őrzött Korvin-kódexek száma *tízre* rúg.

1892-ben gróf Apponyi Lajos ajándékából Janus Pannonius verseinek XV. századi kódexét, Istvánffy történeti munkájának eredeti kéziratát és Bethlen Farkas históriájának bővített kéziratát kapta meg a könyvtár. 1893-ban Wenzel Gusztáv több ezer oklevélre és száznál több kéziratra menő hagyatéka került vétel útján a könyvtár tulajdonába.

1894-ben ajándékba kapta a könyvtár Kossuth Lajos 4303 kötetnyi könyvtárát, a kéziratár Walther Lászlónak irodalmi becsű hagyatékát, a levéltár részére pedig vétel útján gróf Kreith Bélának a szabadságharcz történetére vonatkozó, 489 drb iratból és 1404 drb nyomtatványból álló gyűjteménye szereztetett meg. Legnagyobb gyarapodása ez évben Kossuth Lajos iratainak és levelezésének megvétele által történt. A gyűjtemény vételára 100,000 frt volt.

1895-ben a kormány gondoskodása szerezte meg a könyvtár számára az 1848/49-iki erekllye-múzeumnak kézirateit és kiáltványait, úgyszintén Lanfranco Eneának 4759 kötetnyi becses, hungarikumokban igen gazdag könyvtárát. Egy müncheni árverésen több becses nyomtatvánnyal egyetemben egy 1494-ben magyar területen, Zenggben nyomtatott glagol mise-könyv egyetlen teljes példánya jutott 1505 márkáért a könyvtár tulajdonába. A Münchenben levő Hunyadi-levéltár megszerzése érdekében folytatott tárgyalások sikeres megoldásához a könyvtár a maga csereanyagával szintén hozzájárulván, nagybecsű kézirati és okleveles anyagot kapott az országos levéltártól kárpótlásul, közte Kálmán király 1109. évi oklevelét, mely jelenleg legrégibb eredeti oklevele; miként mindezen legújabb szerzeményekről az alábbi évi jelentés bővebben ad számot.

A könyvtár állományának ujabbkori rohamos szaporodását legjobban feltünteti az összehasonlítás a tíz évvel ezelőtti állapottal.

1885-ben az országos statisztikai hivatal részére, mely egy külön kiadványban áttekintést nyújtott Magyarország köz- és magánkönyvtáiról, kimutatás készült. E kimutatás, kétségtelenül igen alacsony számítással, a könyvtár rendezett állományát 202,494 kötetre tette, mihez még 865 ösnyomtatvány (1500 évig), 40,000 apró nyomtatvány, 12,000 alkalmi vers és beszéd, 20,000 egyleveles nyomtatvány és 15,000 metszet járul, mely utóbbiak 1886-ban felsőbb rendeletre az országos képtárnak adattak át. A nyomtatványok száma e kimutatás szerint is megközelíti a 800,000 darabot, sőt tekintve, hogy az összeszámitás a szakrepertoriumok alapján történt, hol a munkák kötetszámai gyakran nincsenek feltüntetve, e számot felül is haladja.

Ugyanezen kimutatás szerint kézirat volt 16,460, oklevél pedig 80,000 darab (valósággal azonban mintegy 120,000 drb). A hirlaposztályban volt 1151 különböző hirlap 6680 kötetben.

Az azóta lefolyt évtized gyarapodását a következő táblázat mutatja:

	Nyomtatvány	Kézirat	Oklevél	Hirlap
1885/86-ban	4,293 db.	58 db.	2,286 db.	630 évf.
1886/87-ben	4,110 »	130 »	8,262 »	556 »
1887/88-ban	5,158 »	63 »	10,886 »	561 »
1888/89-ben	3,421 »	46 »	8,168 »	591 »
1889/90-ben	3,820 »	142 »	9,408 »	668 »
1890/91-ben	3,798 »	312 »	4,101 »	659 »
1891/92-ben	4.147 »	177 »	4,354 »	700 »
1892/93-ban	5,607 »	162 »	4,268 »	778 »
1893/94-ben	12,252 »	143 »	5,119 »	909 »
1894/95-ben	16,203 »	266 »	50,000 »	1,046 »
Összesen	62,809 db.	1,499 db.	107,392 db.	7,098 évf.

E szerint a nyomtatványi osztály állománya, beleszámítva az apró nyomtatványokat és röpféket, kerek számítással 400,000 darabra tehető. A legrégebb nyomtatvány Cicero De Oratore 1465-ik évi subiacoi kiadása; a legrégebb magyarországi nyomtatvány pedig az 1473. évi budai krónika, a második az 1494-ben Zenggben nyomtatott glagol misekönyv. Az ősnymtatványok száma 1895 február havában, a róluk közrebocsátott részletes jegyzék szerint, 896 volt. E számhoz az év folyamán 111 darab járult; úgy hogy jelenleg 1007 darab 1500-ig nyomtatott könyv van a múzeum birtokában. A régi magyar könyvtár (1711-ig magyar nyelven nyomtatott munkák) száma 1129 mű; legrégebb ezek között (leszámítva egy év nélküli töredéket) a Heyden-féle *Puerilia colloquia* 1531-iki krakói kiadása. A gyűjteményben háromszáznál több egyetlen példányban ismeretes magyar mű van.

A kéziratár állománya az 1885-iki állapottal szemben apadást mutat az által, hogy 1000-nél több kézirat, mint a levéltárba tartozó anyag, az 1878-79. években és azóta is a levéltárba osztatott. Állománya jelenleg meghaladja a 16,000-et. Ezek között van 397 középkori kézirat; a legrégebbek a X. századból valók. Magyar nyelvemlék van 17; legrégebbje a Pray-kódexben foglalt halotti beszéd a XIII. század húszas éveiből. Kétségtelen Korvin-kódex van *tíz*; ezek közül *hat* a király ő felségének nagylelkű ajándéka.

A levéltár mai állománya kerek számmal 230,000 db oklevél. A múzeum tulajdonát képező gazdag anyagon kívül 30 családi levéltár iratait is őrzi. Ezekben együttvéve 23,672 darab mohácsi vész előtti eredeti oklevél van, melyekből az Árpádok korára 527 db esik. A legrégebb eredeti oklevél 1109-ik évből való, a legrégebb festett címereslevél kelte 1405. Feltűnően gazdag az 1848/9-iki szabadságharcra vonatkozó iratok és kiáltványok gyűjteménye.

A hirlapkönyvtár jelenleg közel 14,000 kötet hirlapot foglal magában. Kiváló becsüek benne a XVIII-ik századi és az 1848/9-iki hirlapoknak csaknem teljes folyamai.

Az itt részletezett anyag hozzávetőleges értéke, a bútorozáson és felszerelésen kívül, 2.326,000 forintot képvisel.

A könyvtár nagymérvű gyarapodásával nem tartott lépést annak rendezése. Ennek legfőbb oka a személyzet hiánya volt, mi lehetetlenné tette, hogy a rohamosan gyarapodó könyvtár, melynek az első évtizedekben sok viszontagságot is le kellett küzdenie, a járulékokat fel is dolgozhassa.

A Széchényi-alapítványi könyvtár 1803-ban két tisztviselővel és egy szolgálival kezdte meg működését. E létszám 1808-ban egy őrrel szaporodott; ettől kezdve 1860-ig nemcsak hogy személyzetszaporításban nem részesült, de az egyik tisztviselői állás negyven éven keresztül (1821-1860) véglegesen betöltve nem volt; az őrök állása is gyakran volt üresedésben, úgy hogy leginkább ideiglenesen, napidíj mellett alkalmazott egyének segédkeztek a könyvtáröröknek a rendezés munkájában. Ily körülmények közt nem csoda, ha az alapítványi könyvtáron és annak gyér szaporulatain kívül, mely teljesen rendezetett, a külön kezelt tulajdonképeni múzeumi anyagban óriási volt a feldolgozatlan tömeg.

Az 1866-ban létesített új tisztviselői állás legfőképpen az időközben rendkívül felszaporodott kézirati és okleveles anyag feldolgozására szerveztetett; a mint hogy egy új tisztviselő a rendes könyvtári szolgálat végzése mellett a létező három tisztviselővel egyetemben sem lett volna képes a nyomtatványi osztály rendezetlen tömegét feldolgozni. Gyökeresebb reformra, erélyes intézkedésre volt szükség.

A Széchényi-könyvtár rendszere, melyet korának legkiválóbb szakférfia, Denis Mihály, a bécsi udvari könyvtár igazgatója állapított meg, nem felelt meg a bibliográfia és könyvtártan haladásának. Növelte a bajt, hogy e magában véve is ki nem elégítő rendszer – munkaerő hiányában – csak a törzskönyvtárra és annak a Széchényi-alapból való kiegészítésére nézve volt keresztülvihető. A többi nagy gyűjteményeket, melyeknek a múzeum részint országos vásárlás, részint ajándék útján jutott birtokába, a nagyrészt bútorozatlan könyvtári termekben hol ládába csomagolva, hol ideiglenes állványokon felállítva ugyan, de teljesen rendezetlenül, a Széchényi-könyvtártól elkülönítve kezelték. Mátray Gábor könyvtárőr fáradhatatlan buzgalma nem volt elégséges a nagy munka legyőzésre. A mit tehetett, megtett. A Széchényi-könyvtárról, a kézirat-gyűjteményről a könyvtári alapkövetelményeknek megfelelő czédulakatalogust készített. A múzeumi szerzemények feldolgozásánál azonban eltért a Széchényi-könyvtár szakrendszerétől; elégségesnek tartotta, ha a könyveket – opportunitási szempontból csak alakjuk szerint különböztetve meg – tartalmukra való tekintet nélkül egymás mellé helyezi és folyó számokkal látja el. Többet a rendelkezésére álló erővel valóban nem is tehetett. Ily módon készült el 1868 augusztus haváig 58,358 kötet lajstromozása, míg a lajstromozatlan anyag Mátray számítása szerint 86,164 kötetre rugott. E mellett óriási hátrány volt a szakrendszer teljes hiányán kívül az, hogy a szakok szerint rendezett és külön kezelt Széchényi-könyvtár mellett az annál sokkal tekintélyesebb múzeumi szerzemények (a Jankovich, Horvát, Illésházy, Sándor Móricz, Kéler Gottfried-féle stb. könyvtárak) egyesítésére az idő szerint gondolni sem lehetett.

Az állapot tarthatatlanná vált. Báró Eötvös József miniszter nagy szelleme felismerte a könyvtár rendezésének és használhatóvá tételének nagy kulturális és nemzeti misszióját s e czímen az 1868. évi állami költségvetésbe 10,000 forintot állított be, felhíván a múzeum igazgatóságát, hogy e tekintélyes összegnek felhasználására nézve javaslatot tegyen. Mátray Gábor könyvtárőr nem látta lehetőnek az addig követett rendezési terv megváltoztatását; ez az oka, hogy mellőzésével egy 1868 október 21-iki miniszteri leirat a könyvtár más tisztviselőjét, Barna Ferdinándot bízta meg a kérdés tanulmányozásával. Az eredmény az lett, hogy mintául, némi okszerű változtatással, a müncheni állami és udvari könyvtár szakrendszerét választották a rendezés alapjául, azt a rendszert, melyet Mátray Gábor már 1848/49-iki terjedelmes memorandumában követendő például állított fel.

Az elfogadott rendezési terv szerint, Barna Ferdinánd őr és a mellé e célra rendelt tiz dijnok Vilecz Kamill miniszteri titkár, mint miniszteri biztos felügyelete alatt, 1869 elején megkezdte a nagy munkálatot, mely közel hét évi munka után 1875-ben befejeztetvén, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, mint hazánkban a legelső tudományos alapokon rendezett könyvtár, a tudomány és a könyvtártan mai igényeinek megfelelő állapotban újra megnyílt a tudomány használatára. A rendezés folyamán a különböző könyvtárak és szerzemények egyesítése által tekintélyes mennyiségű (18,414 kötetnyi) anyag került ki többes példányok gyanánt; ezeknek jegyzékei kinyomatván, azok részint hazai könyvtárak kiegészítésére fordítottak, részint a könyvtár javára áruba bocsájtattak.

A végrehajtott nagy rendezés új korszakot nyitott meg a könyvtár történetében; az vetette meg mostani virágzásának alapját. Ez által vált a könyvtár valóban használhatóvá, kulturális céljának megfelelővé; de ép ez által bizonyult be, hogy a tisztviselők és a szolgálai személyzet száma a további fejlődés lehetőségére elégtelen.

Már a rendezés folyamán, 1871-ben mutatkozott annak szüksége, hogy az addig négyből álló tisztviselői létszám egygyel szaporíttassék. A gyarapodás nagy mértéke, a könyvtárhoz a tudomány és a nagy közönség részéről fűzött igények egyre újabb és újabb, némi önállóbb működéssel bíró osztályok létesítését s azok kezelésére új tisztviselői állások szervezését tették szükségessé.

A legelső ilyenmű szervezés 1882-ben történt az által, hogy az óriási mértékben növekedő és kívált a családi levéltárak letéteményezése által, 1876 óta a legszebb fejlődéssel kecsegtető levéltárhoz külön levéltárnoki állás rendszeresített. Addig ugyanis a kéziratár és az oklevelek kezelésével 1866 óta egyetlenegy tisztviselő volt megbízva, ki e feladatnak teljesen megfelelni nem volt képes. Ugyanez évben a nyomtatványi osztály személyzete is szaporodott egy új tisztviselővel.

A hirlaposztály 1884-ben a fővárosi könyvtárak anyagával bővülvén és teljesen újra rendeztetvén, belőle a könyvtár egyik leghasználtabb, teljesség szempontjából legkiválóbb osztálya lett. A gyűjtemény Szinnyi József egyetemi könyvtári őr által szakszerűen rendeztetvén, természetesen következmény volt, hogy az annak létrehozásában legtöbbet fáradó tisztviselő, valamint segédje a könyvtári tisztviselők sorába lépjen át. Ez az 1887. év folyamán meg is történt, s így a tisztviselői létszám kettővel gyarapodott.

A folytonos gyarapodás és a közönség fokozódó kiszolgálása 1895 végéig még kétszer igényelt személyzet-szaporítást: 1889-ben a levéltárnál és 1893-ban a kéziratárnál; és ezzel a könyvtári tisztviselői kar elérte mai létszámát. A tizenegy tisztviselőt munkájában három napidijas gyakornok és öt szolgál segíti. E szám azonban, a folytonos szükségletnek megfelelőleg, már az 1896-ik évben két tisztviselővel és egy szolgálal fog bővülni.

A könyvtár jelenlegi szervezetét, mely különböző kezelésű osztályai jellegének megfelelő, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1893 július 7-én 31,401 szám alatt kelt rendelete állapította meg. E szerint az összes könyvtár tudományos és adminisztratív ügyeit a miniszter által kinevezendő igazgató-őr vezeti. A könyvtár pedig feloszlik három osztályra, úgymint *a*) a nyomtatványok osztályára, élén egy múzeumi őrrel, kit gróf Széchényi Ferencz alapítólevele értelmében a jogutód ajánlására a miniszter nevez ki, *b*) a kézirat- és levéltári osztályra és *c*) a hirlapkönyvtárra. Mindegyik osztály külön vezeti növedéknaplóját (1876-ig e napló egységesen vezetett) az igazgató-őr ellenőrzése mellett.

A könyvtár rendes évi dotációja jelenleg 6000 frt, mihez még a Széchényi-alap 420 forintja járul. A könyvek kötésére évenként 1500 frttal (és a Karácsonyi-alapítvány 88 forintjával) rendelkezik. Ezeken kívül arányosan és a szükséghez mérten részesül a múzeumi igazgató rendelkezésére álló 5500 forintnyi, gyűjtemények megvásárlására szolgáló összegből.

A könyvtárnak 1876 óta külön szakfolyóirata van, a Magyar Könyvszemle. A Fraknói Vilmos könyvtárőr által létesített bibliográfiai folyóirat, mely e szaktudomány egyedüli orgánuma, husz éves fenállása alatt nagy szolgálatot tett a bibliografiának és a könyvtárnak is az által, hogy szerzeményeit ismertette, anyagának használatát megkönnyítette és számos külföldi hungarikum megszerzésére hívta föl a figyelmet. A folyóirat kiadása az 1893. évben új alapokra fektettetvén, az a múzeummal és különösen a könyvtárral a legszorosabb kapcsolatba lépett s így kitűzött céljának még inkább megfelelhett.

A könyvtár élén alapítása óta a következők állottak: 1. Miller Jakab Ferdinánd könyvtárőr, ki 1803 február 6-án tette le hivatali esküjét és 1812 márczius 1-én a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett. 2. Horvát István könyvtárőr, 1812-től 1846 június 13-án bekövetkezett haláláig. 3. Mátray Gábor könyvtárőr, 1846 június 26-tól 1875 márczius 3-án bekövetkezett nyugdíjaztatásáig. 4. Fraknói Vilmos könyvtárőr, 1875 április 2-ától 1879 május 23-ig, a Magyar Tud. Akadémia főtitkárává történt választásáig. 5. Majláth Béla könyvtárőr, 1879 október 7-étől 1893 januárig. 6. Szinnyi József helyettes könyvtárőr, 1893 januártól 1894 január 4-ig. 7. Fejérpataky László igazgatóőr, 1894 január 4-től, ki 1895 június 29-én egyetemi nyilván. rendes tanárrá neveztetvén ki, ő felségének 1895 augusztus 19-én kelt legfelsőbb elhatározása alapján az igazgatóőr teendőinek ellátásával és hatáskörével továbbra is megbízott.